

Povrede načela savjesnosti i poštenja u obveznom odnosu i njihova utuživost

UDK 347.441.62

Sažetak

U ovom radu autor* izlaže zakonito uređenje načela savjesnosti i poštenja te teorijsku razradu ovog načela i ostvarenje ovog načela u ostvarivanju prava i dužnosti (ugovornih) strana u dvostranom ili višestranom obveznom odnosu. Autor posebno izlaže u praksi moguće sadržaje i oblike povrede načela savjesnosti i poštenja, naglašava pravnu prirodu odredbe čl. 12 ZOO-a i utuživost tih povreda pred nadležnim sudom. Autor se, isto tako, osvrće na Nacrt Prijedloga novog Zakona o obveznim odnosima i prijedlog novog uređenja načela savjesnosti i poštenja. Na kraju rada autor donosi nekoliko sudskih odluka u svezi povreda načela savjesnosti i poštenja, uspoređuje ovo načelo s pravičnošću i *trust*-om u engleskom pravu i, ujedno, donosi zaključak.

Ključne riječi: obvezni odnos, savjesnost, poštenje, sudska praksa

Uvod

U zasnivanju obveznih odnosa i ostvarivanju prava i obveza iz tih odnosa sudionici su dužni pridržavati se načela savjesnosti i poštenja - dragocjeno je načelo hrvatskog obveznog prava. Ono je jedno od osnovnih načela našega obveznog prava. Nije samo instruktivno, nego i kategorično pravno pravilo čija je povreda utuživa pred nadležnim sudom.

Odredba iz čl. 12 Zakona o obveznim odnosima primjenjiva je na sve moguće i dopuštene dvostrane i višestrane obvezne odnose. Većinu obveznih odnosa u pravnoj praksi čine, naime, ugovorni odnosi, i to ne samo ugovorni odnosi građanskog prava, nego i, primjerice, odnosi iz društvenog ugovora i ugovora o tajnom društvu u smislu prava društava (ovi ugovori su supsidijarno ugovori građanskog prava). Stoga je primjena ovog načela vrlo široka.

Ergo, kada je nastala povreda poštenja ili/i savjesnosti u bilo kojem dvostranom ili višestranom obveznom odnosu (npr. jedna ugovorna strana namjerno je prešutjela važnu

* Tomislav Miroslavljević trenutno je sudački vježbenik zaposlen u Trgovačkom sudu u Slavonskom Brodu. Pravni je studij završio na Pravnom fakultetu u Zagrebu 2003. Na studiju je kao demonstrator na Katedri za opću povijest prava i države dvije akademske godine izučavao pravo pravičnosti i lingvističkopravnu analizu; u časopisu *Pravnik* objavio je *Pravo pravičnosti*. Godine 2000. dobio je Rektorovu nagradu Sveučilišta u Zagrebu za seminarski rad iz kaznenog materijalnog prava. U akad. god. 2000./2001. bio je polaznik seminara iz građanskog materijalnog prava.

informaciju drugoj ugovornoj strani ili učinila nešto drugo na njezinu štetu, npr. isporučila joj lako pokvarljivu robu bez ikakve obavijesti), tada se tužitelj uvijek može supsidijarno pozvati na povredu odredbe iz čl. 12 ZOO-a, koja je, u odgovarajućem slučaju, uvijek utuživa.

Načelo savjesnosti¹ i poštenja² je temeljno načelo poslovne etike. Smještajući ga u Glavu I ZOO-a - OSNOVNE ODREDBE - zakonodavac mu pridaje iznimnu važnost.

Autor Vizner navodi da načelo savjesnosti i poštenja "vuče svoj začetak još tamo iz starog rimskog prava, gdje je postojala tzv. 'fides', koja je imala značenje savjesnosti, poštovanja zadane riječi pri sklapanju pravnih poslova između rođaka i prijatelja, ali ovakvo zaključivanje nije bilo zaštićeno tužbom"³ i nastavlja: "Kasnije je, u pretorskom pravu, postepeno došlo do primjene tzv. 'bonae fidei' ili dobre vjere, po kojoj je bila zaštićena ona osoba koja nije, stupajući u određene pravne odnose, postupala namjerno protupravno, jer nije znala niti je prema postojećim okolnostima mogla i morala znati za postojanje njenog protupravnog ponašanja..."⁴.

1. Načelo savjesnosti i poštenja kao kogentno pravno pravilo i utuživost njegove povrede

1.1. Zakonito uređenje načela savjesnosti i poštenja

U podjeli pravnih pravila kogentna (prisilna) pravna pravila zauzimaju posebno mjesto. Ona su, naime, najbrojnija vrsta pravnih pravila u pravnom poretku Republike Hrvatske i u većini pravnih poredaka diljem svijeta. Iznimno važno obilježje pravne prirode prisilnih pravnih pravila jest njihova strogost te veća ili manja beziznimnost primjene tih pravila na sve njihove adresate. To su pravila koja nedvojbeno zajamčuju pravnu sigurnost, ne samo prema adresatima tih pravila, nego i prema svakome tko je dužan poznavati pravo.

Kogentna pravna pravila prepoznajemo po izričaju (*ne)će, dužni su, obvezni su i mora(ju)*).

I odredba čl. 12 Zakona o obveznim odnosima je kogentno pravno pravilo koje sudionicima obveznih odnosa određuje dužnost da se u zasnivanju obveznih odnosa i ostvarivanju pravâ i obveza iz tih odnosa pridržavaju načela savjesnosti i poštenja. S obzirom da ova odredba određuje dužnost njezinim adresatima sadržavajući izričaj *su dužni*, ona je prisilne pravne prirode pa je po prirodi stvari povredu te dužnosti pravnički dopušteno i stoga moguće utužiti pred nadležnim sudom. Drugo je, naime, pitanje u kojem broju (koliko često) stranke u parničnom postupku u svojim podnescima sudu navode izriječkom da je posrijedi povreda načela savjesnosti i poštenja.

Kogentnost ove odredbe strankama može jedino koristiti. Veća je, naime, vjerojatnost da će sud usvojiti tužbene i/ili protutužbene navode stranke navede li stranka izriječkom da je suprotna stranka povrijedila načelo savjesnosti i poštenja. Stranke i njihovi zastupnici bi, u odgovarajućem slučaju, trebali znati i htjeti iskoristiti ov(akv)o zakonito uređenje načela savjesnosti i poštenja. Radi ilustracije korisnosti (i nužnosti) utuženja povrede ovoga načela donosim slijedeći *casus*: ugovorom o prodaji 1 tone pijeska prodavatelj je obavezan svojim prijevoznim sredstvom dovesti kupcu predmetni pijesak; prodavatelj u nedjelju poslijepodne,

¹ Pojam *savjesnost* označava "pouzdanost, otvorenost i iskrenost jedne ugovorne strane prilikom pristupanja sklapanju određenog obveznog ugovora i njenu spremnost da ugovorom preuzete obveze ispuni u potpunosti i na valjan način, uz istovremeno očekivanje takvog ponašanja i od strane sukontrahenta". - Vizner, Boris, Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima, Zagreb, 1978., str. 69.

² "Pojam poštenja ogledao bi se, pak, u spremnosti suugovarača da sa svoje strane opravda poklonjeno mu povjerenje sukontrahenta kroz uzvratnu pripravnost pridržavanja svega onog što od njega zahtijeva konkretno nastali obveznopравни odnos, kako bi se na taj način i on pokazao kao savjesna ugovorna strana pri ispunjenju svoje i zahtijevanju tuđe ugovorene činidbe." - Isto.

³ Ibidem, str. 76.

⁴ Isto.

prije dogovorenog vremena isporuke, doveze pijesak pred radnu prostoriju kupca i istovari ga 2 m ispred ulaznih vrata te prostorije tako da je dio pijeska istovaren u lokvu vode a preostali dio na suho mjesto; i prodavatelj ode; kupcu susjedi dojavu što se dogodilo i on odmah dođe i preveze sav pijesak na odgovarajuće mjesto; osim što se manji dio pijeska smoćio, kupcu nije nastala nikakva šteta; međutim, sanacija stanja ne zadovoljava kupca pa on odlučuje istaknuti pred sudom odštetni zahtjev zbog povrede načela savjesnosti i poštenja i sud usvaja njegov tužbeni zahtjev kao osnovan. U ovakvim se slučajevima očituje moć odredbe čl. 12 ZOO-a.

1.2. Druge odredbe ZOO-a i odredbe drugih pravnih propisa koje uređuju načelo savjesnosti i poštenja

Ovdje donosim samo neke odredbe iz hrvatskih pozitivnih propisa, koje uređuju načelo savjesnosti i poštenja u različitim pravnim situacijama.

U pogledu uvjeta i njegova učinka *smatra se da je uvijek ostvaren ako njegovo ostvarenje, protivno načelu savjesnosti i poštenja, spriječi strana na čiji je teret određen, a smatra se da nije ostvaren ako njegovo ostvarenje, protivno načelu savjesnosti i poštenja, uzrokuje strana u čiju je korist određen* (čl. 74/4 ZOO-a). Usto, primjerice, *pri odlučivanju (o ništavosti ugovora - op. T.M.) sud će voditi računa o savjesnosti jedne odnosno objiju strana...* (čl. 104/3 ZOO-a). Čl. 136 ZOO-a određuje da se strane mogu unaprijed odreći pozivanja na određene promijenjene okolnosti, osim ako je to u opreci s načelom savjesnosti i poštenja. Usto, odredbe čl. 54/3 i 61/3 ZOO-a uređuju prava savjesne strane u obveznom odnosu.

Za ostvarivanje načela savjesnosti i poštenja iznimno je važna odredba čl. 18 st. 3 ZOO-a po kojoj je sudionik u obveznom odnosu dužan u ostvarivanju svog prava suzdržati se od postupka kojim bi se otežalo izvršenje obveze drugog sudionika.

Odredba čl. 134 ZOO-a određuje dužnost obavještanja u slučaju raskida ugovora. Dužnost obavještanja druge strane određuju i odredbe članaka 268, 333/4, 532/1, 577/1, 614/1, 645/1 i dr. ZOO-a.

Uz Zakon o obveznim odnosima, načelo savjesnosti i poštenja uređuje, primjerice, Zakon o zaštiti potrošača. Za razliku od ZOO-a, Zakon o zaštiti potrošača određuje pojam nepoštenih ugovorne odredbe⁵, navodi pojedine ugovorne odredbe koje se mogu smatrati nepoštenima (čl. 82), uređuje ništavnost kao posljedicu nepoštenosti ugovorne odredbe (čl. 87) i zahtjev da se zabrani korištenje nepoštenih ugovornih odredaba (čl. 88).

1.2.1. Načelo savjesnosti i poštenja u drugim pravnim područjima

Načelo savjesnosti i poštenja nalazimo kao postulat i u drugim granama prava, među ostalim, u kaznenom materijalnom pravu i upravnom postupovnom pravu.

Zakon o općem upravnom postupku poznaje načelo savjesnosti u čl. 9 određujući da službena osoba odlučuje po svom uvjerenju koje će činjenice uzeti kao dokazane, na temelju *savjesne* i brižljive ocjene svakog dokaza posebno i svih dokaza zajedno te na temelju rezultata cjelokupnog postupka.

S druge pak strane, Kazneni zakon neka ponašanja koja čine povredu načela savjesnosti određuje kaznenim djelima. Zakonodavac je, naime, odredio da su nesavjesno liječenje (čl. 240 KZ-a), nesavjesno postupanje pri pripravljanju i izdavanju lijekova (čl. 246), nesavjestan

⁵ *Ugovorna odredba o kojoj se nije pojedinačno pregovaralo smatra se nepoštenom ako, suprotno načelu savjesnosti i poštenja, uzrokuje značajnu neravnotežu u pravima i obvezama ugovornih strana na štetu potrošača.*

pregled mesa za prehranu (čl. 248), nesavjesno pružanje veterinarske pomoći (čl. 257), nesavjesno gospodarsko poslovanje (čl. 291), nesavjestan rad u službi (čl. 339), nesavjesna izradba i preuzimanje vojnog materijala (čl. 370) te, napokon, nepropisan i nesavjestan odnos prema povjerenom oružju (čl. 371 KZ-a) - kaznena djela.

Tko ostvari zakonska obilježja kaznenog djela zlouporabe povjerenja (čl. 227 KZ-a), povrijedio je načelo savjesnosti i poštenja i otežao ili onemogućio ostvarivanje prava druge strane/drugih strana u *trust*-obvezi.⁶

1.3. Novo uređenje načela savjesnosti i poštenja u Nacrtu Prijedloga novog ZOO-a

U Nacrtu Prijedloga novog ZOO-a predlagatelj je očito prepoznao važnost načela savjesnosti i poštenja. Tekst odredbe čl. 12 iz današnjeg ZOO-a ostaje, doduše, isti, samo se ta odredba premješta u čl. 4 novog Zakona o obveznim odnosima. Međutim, to nije jedina novina: općoj odredbi o načelu savjesnosti i poštenja, koja nadalje ostaje kogentna odredba, predlagatelj predlaže dodati jednu posve novu odredbu:

- čl. 5: *Sudionici obveznih odnosa dužni su surađivati radi potpunog i urednog ispunjenja obveza i ostvarivanja prava u tim odnosima.*

Zaista, načelo savjesnosti i poštenja nije nikada prije u hrvatskom pravu doživjelo ovakvu afirmaciju. Preostaje da zakonodavac predložene odredbe ozakoni.

2. Razrada načela savjesnosti i poštenja

Pravna je teorija obveznog prava do sada istražila i izložila gotovo sve aspekte načela savjesnosti i poštenja (njegovo zakonito uređenje i područje primjene te sadržaje i oblike njegove povrede), ali nije dostatno razradila pravo na utuženje njegove povrede. Stoga je i ovaj rad prinos cjelovitom izučavanju ove materije.

Teorijske se razrade ovog načela sadržajno razlikuju; svakom autoru nije jednako značajno izučavanje svih aspekata ovoga načela. Ipak, svi autori izlažu sadržaj ovog načela (savjesnost i poštenje te što sve ovo načelo zahtijeva) te, naposljetku, različite pojavne oblike i sadržaje njegove povrede; neki autori (npr. Gorenc) donose i slučajeve iz sudske prakse u vezi ovog načela.

Razradu načela savjesnosti i poštenja koju je načinio prof. Gorenc u *Zakonu o obveznim odnosima s komentarom* (Zagreb, 1998.) smatramo cjelovitom i relevantnom.

Iz izlaganja prof. Gorenca o načelu savjesnosti i poštenja na ovom ćemo mjestu izdvojiti (a) definiciju načela savjesnosti i poštenja, (b) funkcije načela savjesnosti i poštenja, (c) uređenje ovog načela u poredbenom pravu te (d) za sud i stranke - pravne posljedice primjene načela savjesnosti i poštenja.

Ad a. Prof. Gorenc smatra da **poštovanje načela savjesnosti i poštenja znači postupati s povjerenjem i obzirima prema osobi i interesima druge strane, međusobno se izvješćivati o stanju ugovora i polagati račune, uvažavati interese obiju strana glede tumačenja ugovora, razvijati suradnju i pružanje zaštite prema trećima, suzdržavati se od dvoličnog i proturječnog ponašanja, otvorenost i iskrenost u vrijeme zasnivanja određenog obveznopravnog odnosa i spremnost na potpuno i valjano**

⁶ "Čini krivično djelo zlouporabe povjerenja (...) osoba koja pristane da bude postavljena za staratelja za poseban slučaj svome stricu koji živi u Australiji i čija je adresa poznata, a zatim u parnici što ju je pokrenuo otac te osobe protiv strica, kao osoba nepoznata boravišta, radi priznanja prava vlasništva na nekretninama koje je prijeporno, prizna tužbeni zahtjev i odriče se prava na žalbu." - Županijski sud u Bjelovaru, Kž-327/92 od 16.7.1991.; u: Horvatić, Željko; Šeparović, Zvonimir, i dr.; Kazneno pravo - posebni dio, Masmedia, Zagreb, 1999., str. 280.

ostvarivanje i ispunjenje ugovorom preuzetih obveza i očekivanje takvog ponašanja pri zasnivanju, ispunjenju i ostvarivanju prava suugovaratelja i sl.⁷ Ovo je izvrsna definicija načela savjesnosti i poštenja.⁸

Ad b. Držim da je prva i temeljna funkcija načela savjesnosti i poštenja zajamčenje pravne sigurnosti i predvidivosti u ostvarivanju prava i dužnosti strana u obveznom odnosu. To uostalom proizlazi iz prisilnosti odredbe koja uređuje ovo načelo. Autor Gorenc je naznačio četiri funkcije ovog načela - funkciju konkretizacije, dodatnu funkciju, funkciju ograničenja i funkciju korekcije.

Funkcija konkretizacije odgovara na pitanje kako ispuniti obvezu; autor navodi da "nije dovoljno držati se doslovno ugovora već se mora voditi briga o smislu i svrsi obveznog odnosa"⁹ i nastavlja: "Ispunjenje u nevrijeme je nedopustivo, kao i ispunjenje na neprikladnom mjestu"¹⁰.

Dodatnom funkcijom autor označava da se "na glavnu obvezu u jednom obveznom odnosu nadovezuju i dodatne obveze, tj. ispunjavati obvezu tako da se time ne povrijedi život, zdravlje i imovina suugovaratelja, u što se uključuje valjana priprema, osiguranje i izvođenje isporuke, zatim obveza izvješćivanja, pružanja zaštite, savjetovanja, suradnje itd. sa suugovarateljem"^{11,12}.

Funkcija ograničenja znači da se "sudionici u iskorištavanju svog prava i položaja moraju stalno obuzdavati (unutrašnje ograničenje), tj. korištenje i vršenje prava protivno načelu savjesnosti i poštenja je prekoračenje ovlasti, ono znači zlouporabu i nedopustivo je"¹³.

Funkcija korekcije "označuje ispravljanje nedostataka ugovora i izmijenjenih okolnosti i prilagođavanje sadržaja ugovora kod bitnih izmjena, uz pravo raskida ugovora iz raznih razloga kod trajnijih obveznih odnosa"¹⁴.

Tvrđnju da je postupala savjesno i pošteno u ostvarivanju njezinih prava i dužnosti stranka je dužna potkrijepiti dokaznim sredstvom podesnim za dokazivanje da su se kumulativno ostvarivale ove prve tri funkcije jer će tek tada njezina tvrdnja da je postupala savjesno i pošteno biti osnovana. Tužitelj treba pred sud doći "čistih ruku", a i tuženik mora biti "čistih ruku" podnoseći protutužbu.

"Ugovorna strana koja se ne pridržava dužnosti koje proistječu iz gornjeg načela (savjesnosti i poštenja - op. T.M.) trpiti će štetne posljedice i neće moći, u konkretnom slučaju, da se poziva na inače važeća pravna pravila, a morat će drugoj strani naknaditi i štetu koju je ona uslijed toga pretrpjela. - Mnogobrojni su primjeri kada se može pozivom na ovo načelo odbiti zahtjev nelojalnog suugovaratelja ili priznati zahtjev savjesne strane za naknadu štete."¹⁵

⁷ Gorenc, Vilim, Zakon o obveznim odnosima s komentarom, RRiF Plus, Zagreb, 1998., str. 11.

⁸ Pod načelom savjesnosti i poštenja razumijeva se, navodi autor Vizner, *otvorenost, iskrenost i pouzdanost jedne ugovorne strane u vrijeme zasnivanja određenog obveznog odnosa i njenu spremnost na valjano i potpuno ispunjenje ugovorom preuzetih obveza, uz istovremeno očekivanje istog ponašanja i od strane sukontrahenta, koji treba da opravda povjerenje mu povjerenje svog suugovaratelja kroz svoju uzvratnu pripravnost pridržavanja svega onog što od njega zahtijeva i proizlazi iz nastalog obveznog odnosa, kako bi se i on pokazao kao savjesna ugovorna strana u ispunjenju svoje i zahtijevanju tuđe ugovorene činidbe.* - O. c. u bilj. 1, str. 69.

⁹ O. c. u bilj. 7, str. 11.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Autor Vizner navodi da "dužnosti nastale iz načela savjesnosti i poštenja imaju značenje *sekundarnih, sporednih obveza* čija povreda dovodi do dužnosti naknade štete, a osnovni im je cilj - što bolje osiguranje valjanog ispunjenja one glavne, primarne ugovorne obveze" i nastavlja: "Ovdje nas ne interesiraju one sporedne obveze koje su eventualno predviđene zakonom ili ugovorom, već samo one koje nisu tako predviđene, ali proizlaze iz načela savjesnosti i poštenja same po sebi, iz prirode nastalog obveznog odnosa, kao nepisana i neugovorena pravila ponašanja ugovornih strana". - O. c. u bilj. 1, str. 73.

¹³ O. c. u bilj. 7, str. 11.

¹⁴ Isto.

¹⁵ O. c. u bilj. 1, str. 78.

Ad c. Inozemni pravni poreci poznaju načelo savjesnosti i poštenja. Priroda i logika stvari nameću slijedeću tvrdnju: uređenje načela savjesnosti i poštenja u hrvatskom pravu (vrlo) je slično uređenjima ovog načela u sustavima prava europskih država koji se naslanjaju na rimsko pravo, dok se, s druge strane, naše uređenje razlikuje od uređenja ovog načela u anglosaksonskom pravu. To je istinita tvrdnja.

Autor Baretić prenosi tvrdnju da "načelo savjesnosti i poštenja englesko pravo ne poznaje"¹⁶; "common law ne poznaje određene standarde kontinentalnog prava, prije svega načelo savjesnosti i poštenja (odnosno dobre vjere)"¹⁷. "Međutim, s druge strane, američki je zakonodavac to načelo ugradio i u svoje kodificirano pravo."¹⁸; "pravo u Sjedinjenim Američkim državama poznaje načelo savjesnosti i poštenja (*good faith principle*), međutim jedino u stadiju ispunjenja ugovora, ne i u stadiju pregovora".

Institut savjesnosti i poštenja u njemačkom je pravu izgradila tamošnja sudska praksa koja ga usko povezuje s temeljima predugovorne odgovornosti - obvezom osiguranja prometa (*Verkehrssicherungspflicht*), obvezom razjašnjavanja i obavještanja (*Aufklaerungspflicht*)¹⁹, prekidom pregovora i s time izjednačenim slučajevima (*Abbruch von Vertragsverhandlung*), odgovornošću za trećega (*Haftung fuer Dritte*) te odgovornošću trećega (*Eigenhaftung Dritter*).²⁰

Francusko pravo (*Code civil*) "poznaje načelo dobre vjere (savjesnosti i poštenja), izričito međutim jedino pri ispunjenju ugovora"²¹.

I neki izvori međunarodnog javnog prava poznaju načelo savjesnosti i poštenja. To su UN-ova Konvencija o međunarodnoj prodaji robe, Načela UNIDROIT za međunarodne trgovačke ugovore i Načela europskog ugovornog prava (tzv. Landova načela).

"Gotovo identično kao i načela Unidroit, i Landova načela u članku 1:201 navode da se svaka strana mora pridržavati načela savjesnosti i poštenja. Razlika je jedino u tome što načela Unidroit govore o poštovanju toga načela u međunarodnoj trgovini, dok landova načela govore općenito o poštovanju toga načela u ugovornom pravu".²²

Ad d. Posljedice primjene načela savjesnosti i poštenja postoje za sud, koji povodom odgovarajućeg tužbenog navoda utvrđuje je li povrijeđeno ovo načelo, i za stranke. Autor Gorenc navodi da se pravne posljedice primjene čl. 12 ZOO-a sastoje u "odgovarajućem usklađivanju sadržaja obveznopravnog odnosa, tj. u proširenju ili sužavanju prava i obveza predviđenih zakonom i ugovorom"²³ i nastavlja: "Pritom sud mora sačuvati vezu s pravnim poslom, odnosno s odredbom koju treba dopustiti ili tumačiti, vodeći brigu o autonomiji strana. Isto tako sud temeljem načela savjesnosti i poštenja nije ovlašten staviti izvan snage svrhu norme koju tumači"²⁴. "Primjena načela savjesnosti i poštenja ne znači negiranje ugovora ili omeškavanje činjeničnog stanja, niti slabljenje preuzetih obveza, već samo oslobađanje ugovora od pretjeranog formalizma postoji li nesklad između propisa koji treba primijeniti i narušene ravnoteže međusobnih prava i obveza za koju suugovaratelji ne snose odgovornost."²⁵

¹⁶ Baretić, Marko, Predugovorna odgovornost, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 1 (god. 49.), Zagreb, 1999., str. 73.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ "Neobavještanje druge strane o svojim saznanjima glede valjanosti budućeg ugovora bilo bi u suprotnosti s načelom savjesnosti i poštenja." - Ibidem, str. 83.

²⁰ Ibidem, str. 81.

²¹ Ibidem, str. 87.

²² Ibidem, str. 92.

²³ O. c. u bilj. 7, str. 13.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

Autor Vizner navodi da "ovo načelo sud uzima u obzir i primjenjuje ga *po službenoj dužnosti*, pogotovo što se radi o generalnoj imperativnoj normi, čiju primjenu ugovorne strane ne mogu svojevóljno isključiti".²⁶ On navodi da "načelo morala, kao i savjesnosti i poštenja, tretiraju se kao generalne, blanketne imperativne norme, koje sud mora imati u vidu i primjenjivati ih *ex officio*, čim se pojavi sumnja u konkretno postojanje nemoralnosti ili nesavjesnosti i nepoštenja..."²⁷.

Međutim, najvažniju pravnu posljedicu ovog načela za sud treba tražiti u odredbi čl. 2 st. 2 Zakona o parničnom postupku, temeljem koje je sud dužan odlučiti o tužbenom ili protutužbenom navodu u kojem stranka navodi da je došlo do povrede načela savjesnosti i poštenja.

Pravne posljedice ovog načela za stranke treba promatrati u dva smjera. One, naime, nastupaju istog trenutka kada ugovor odnosno usmeni sporazum među strankama stupi na pravnu snagu te, svakako, u fazi koja redovito prethodi zaključenju ugovora - fazi pregovaranja. Isto tako, pravne posljedice ovoga načela nastupaju kada odluka suda ili sudišta u kojoj se utvrđuje povreda načela savjesnosti i poštenja postane pravomoćna pa su po toj odluci stranke dužne uskladiti svoj odnos s postulatima načela savjesnosti i poštenja.

2.1. Teorije o načelu savjesnosti i poštenja²⁸

Postoje najmanje dvije posebne teorije o načelu savjesnosti i poštenja. To su tzv. *venire contra factum proprium* teorija i tzv. *Verwirkung* teorija.

Teorija *venire contra factum proprium* sastoji se u tome da nitko ne može ostvarivati neko svoje pravo koje je u proturječnosti s njegovim ranijim ponašanjem jer se njegovo sadašnje ponašanje očituje kao povreda načela savjesnosti i poštenja.

Verwirkung teorija proučava gubitak subjektivnih prava zbog njihova nevršenja kojim se kod obvezane osobe stvara dojam da svoje konkretno subjektivno pravo ne želimo više vršiti pa naknadno zahtijevanje ponovnog vršenja dotičnog prava dovodi do nepravednog oštećenja obvezne osobe, oštećenje koje ne bi nastupilo da smo naše subjektivno pravo ranije pravodobno ostvarili.

3. Oblici i sadržaji povrede načela savjesnosti i poštenja

S obzirom da bi sadržaje povreda načela savjesnosti i poštenja bilo nesvrhovito odvojiti od oblika, odnosno nositelja tih povreda, u ovom poglavlju izlažem meni najzanimljivije (dakako, hipotetske) slučajeve povreda načela savjesnosti i poštenja, zajedno sa sadržajima i nositeljima tih povreda. Ipak, ukratko ću posebno naznačiti neke interesantne nositelje i sadržaje tih povreda.

Nositelji povreda načela savjesnosti i poštenja mogu biti:

- trgovačko društvo u obveznom odnosu naspram drugog trgovačkog društva u tom odnosu²⁹;

²⁶ O. c. u bilj. 1, str. 73.

²⁷ Ibidem, str. 76.

²⁸ Ibidem, str. 78-79.

²⁹ Npr. A d.o.o. pregovara s B d.d. o prodaji jahte. Između ostalog sporazume se da zastupnik A-a određenog dana doputuje iz Zagreba u Rijeku i pogleda jahtu. B u međuvremenu odluči, umjesto prodaje, jahtu iznajmljivati turistima jer mu se to više isplati. O tome, međutim, B nije obavijestio zastupnika A-a, koji je doputovao u Rijeku. Prof. Klarić smatra da je B dužan A-u naknaditi troškove puta jer je, prema načelu savjesnosti i poštenja, bio dužan obavijestiti ga o promjeni svoje odluke i tako ga pošteđeti nepotrebnog troška. - Usp. Vedriš, Martin; Klarić, Petar; Građansko pravo, 4. izd., Narodne novine, Zagreb, 2000., str. 368.

- unutar trgovačkog društva: član uprave naspram člana društva, član društva naspram uprave društva³⁰, član uprave naspram člana nadzornog odbora, član uprave naspram prokurista, član društva naspram prokurista itd.;
- unutar tajnog društva: poduzetnik naspram tajnog člana i obratno.

Najčešći sadržaji/oblici povrede načela savjesnosti i poštenja u praksi jesu:

- svi oblici povrede dužnog obavještanja;
- povrede načela savjesnosti i poštenja u zasnivanju obveznog odnosa, tj. fazi pregovaranja;
- sve fizičke manipulativne radnje jedne strane u obveznom odnosu koje su uzrok štete drugim stranama u tom odnosu;
- povreda dužnosti čuvanja i održanja predmeta glavne ugovorne obveze;
- povreda dužnosti pomaganja izvršenja sadržaja sklopljenog ugovora te uklanjanje prepreka u tom smjeru;
- otežavanje postizanja ugovornog cilja i ostvarivanja svrhe društva.

3.1. Tužbeni navod o povredi načela savjesnosti i poštenja

Da bi sud mogao odlučiti o povredi načela savjesnosti i poštenja, ta povreda mora biti izrijekom naznačena i činjenično posve određena u tužbi, odnosno protutužbi.

Ne postoji univerzalan tužbeni navod o povredi ovog načela, jer on nužno mora odgovarati činjeničnom stanju svakog pojedinog slučaja.

Ovdje donosim kvalitetan tužbeni navod o povredi načela savjesnosti i poštenja.

Obzirom da tuženik nije u obavljanju dogovorenoga posla postupao s potrebitom pažnjom, stručnošću, brižljivošću, već upravo suprotno - s krajnjim nemarom i nepažnjom, protivno načelu savjesnosti i poštenja - preuzete je obveze manjkavo izvršavao, ali je svoje usluge redovito naplaćivao od tužitelja. Tužitelj o nedostacima i manjkavom izvršavanju preuzete ugovorne obveze nije imao nikakvih saznanja sve dok mu nadležno tijelo inspekcije u postupku nadzora u prosincu 199X. god. nije utvrdilo da su poslovne knjige vođene netočno, neuredno i suprotno svim postojećim načelima vezanim za to.³¹

4. Izvadak iz sudske prakse u vezi s povredama načela savjesnosti i poštenja

Uz zakonodavstvo i pravnu teoriju, sudska je praksa treći element koji čini moderan sustav prava. Međutim, za razliku od pravne teorije i zakonodavstva, koji se relativno sporo mijenjaju, sudska je praksa dinamičan, nepresušan izvor spoznaja o primjeni nekog pravnog instituta.

³⁰ "Kao i u svim drugim ugovorima, svi sudionici u d.o.o., a posebno članovi i uprava, dužni su postupati u skladu s načelima savjesnosti i poštenja. Međutim, u sklopu prava trgovačkih društava razvila se teorija tzv. odnosa povjerenja (*fiduciary relationship* ili *Treupflicht*), iz koje proizlaze posebne dužnosti postupanja. One obuhvaćaju zabranu upotrebe ovlaštenja za svrhe koje nisu u interesu društva, zabranu upotrebe položaja u organima društva u vlastitom interesu, zabranu konkurencije s društvom, ograničavanje mogućnosti sklapanja ugovora za vlastiti ili tuđi račun putem trećih osoba i slična postupanja. Tu pripada i zabrana primanja darova od trećih osoba u vezi s djelovanjem za društvo." - Barbić, Jakša, i dr., Zakon o trgovačkim društvima, II. dio - Vodič za čitanje zakona, 3. izd., Organizator, Zagreb, 1997., str. 266.

³¹ Originalan tužbeni navod je ponešto izmijenjen za potrebe ovoga rada. Usto, zbog obzira prema sudu i strankama ne donosim njegov originalni tekst niti približe određujem ovu pravnu stvar.

U izlaganju načela savjesnosti i poštenja sudska je praksa presudna jer pravnička motrišta u obrazloženjima određenih sudskih odluka u vezi s ovim načelom upotpunjuju Gorencovu definiciju ovog načela čineći je vjerodostojnom i cjelovitom.

“Naša je dosadašnja sudska praksa zauzimala stanovište, u slučaju da je došlo do povrede predmetnog načela - ‘da se stranci, koja u svom poslovanju postupa suprotno tom načelu, ne može pružiti sudska zaštita u ostvarenju njenih zahtjeva koji potječu iz poslovanja zasnovanog na povredi načela poštenja i savjesnosti’.”³²

Ovdje donosim nekoliko odluka koje izvršno ilustriraju očite povrede načela savjesnosti i poštenja.

Odluka 1. - “Suprotno je moralu i *načelu savjesnosti i poštenja* u prometu ako davatelj uzdržavanja zaključio ugovor o doživotnom uzdržavanju s primateljem uzdržavanja *znajući* da je primatelj uzdržavanja iznimno teškog zdravstvenog stanja u kojemu je smrt izvjesna činjenica koja će redovitim tokom stvari nastupiti za relativno kratko vrijeme.” — Vs, Rev-1121/93-2 od 29.6.1994. Izv.³³

Odluka 2. - “Smatra se da davanje ponude teleksom ima jednako djelovanje kao, primjerice, davanje ponude na poslovnom papiru (memorandumu), što znači da takva izjava (...) obvezuje ponudioca. (...) Ne može se prihvatiti stav imatelja teleksa utemeljen na sumnji da je izjavu teleksom dala osoba koja za to nije ovlaštena, jer on ima obvezu organiziranja posla tako da za izjave dane teleksom druga strana ne bude ni u kakvoj sumnji. U suprotnome, tvrdnjom da je izjavu teleksom dala neovlaštena osoba bio bi doveden u pitanje svaki tako sklopljen posao, ako se ospori, a to nije u skladu s načelom savjesnosti i poštenja na kojemu se moraju zasnivati obvezni odnosi.” — Vps, Pž-1623/83 od 20.3.1984. PSP-25/179.³⁴

Odluka 3. - “Nalogodavatelj ne može opzvati nalog za posredovanje ako bi opoziv bio suprotan savjesnosti. Sudovi su pravilno procijenili i činjenicu opoziva naloga za posredovanje smatrajući da je opoziv u danom slučaju bio suprotan savjesnosti. Naime, pošto je utvrđeno da je tuženik opzvao nalog nakon što mu je predočen popis objekata namijenjenih prodaji, među kojima je bila i predmetna zgrada, te da je ubrzo nakon toga sklopio ugovor o prodaji, i ovaj revizijski sud smatra da je postupanje tuženika bilo suprotno načelu savjesnosti i poštenja u prometu.” — Vs, Rev-2495/1982 od 6.4.1983. PSP-23/96.³⁵

Odluka 4. - **Slučaj:** zahtjev ispunjenja ugovora o prodaji kojemu je predmet određena količina pšenice koja je trebala uroditi 1959. godine, a ispunjenje ugovora je zahtijevano 1961. godine. “Istina, to što je šutio i nije tražio isporuku ne znači da je tužitelj bez daljnega odustao od ugovora, ali kad se radi o poljoprivrednim proizvodima, što je ovdje slučaj, onda ta tužiteljeva šutnja kroz duže vrijeme ima trajan značaj, tj. da je odustao od ugovora. To zbog toga, što bi bilo protivno načelu poštenja i savjesnosti kad bi se dopustilo da tužitelj kao kupac traži isporuku pšenice poslije dvije godine, i to po ugovorenoj cijeni, dakle u vrijeme kada su se nesumnjivo promijenili uvjeti pod kojima je ugovor zaključen. Prema izloženom, kad se radi o isporuci žitarica, čiji su promet i otkupne cijene regulirane posebnim propisima, a kupac ne traži isporuku godinu i više dana, ima se uzeti da je time odustao od ugovora. Prema tome, tuženi kao prodavalac nije dužan da ispuni taj ugovor, pa je zbog toga valjalo preinačiti prvostepenu presudu i odbiti tužbeni zahtjev.”³⁶

Postoje, naime, i sudske odluke koje izriječom ne navode načelo savjesnosti i poštenja, ali su u tim konkretnim pravnim stvarima povrede načela savjesnosti i poštenja očite.

³² O. c. u bilj. 1, str. 77.

³³ Cit. prema: Crnić, Ivica, Zakon o obveznim odnosima s opsežnom sudskom praksom, Organizator, Zagreb, 1996., str. 50.

³⁴ Ibidem, str. 51.

³⁵ Cit. prema: o. c. u bilj. 7, str. 14.

³⁶ Ovo je odluka tadašnjeg Visokog privrednog suda, a objavljena je u SI-632/62. Citiram je prema: o. c. u bilj. 1, str. 12-13.

Odluka 5. - "Pravo izjaviti da raskida ugovor pripada onoj ugovornoj strani koja je ispunila svoju ugovornu obvezu, a ne onoj koja to nije učinila." — VTS, Pž-2834/93 od 22.3.1994.³⁷

Odluka 6. - "Ugovorna strana koja je kriva što nije izvršila niti je bila spremna ispuniti svoju ugovornu obvezu, ne može osnovano tražiti raskid ugovora." — VS Rev-106/86 od 28.10.1986.³⁸

Odluka 7. - "Pravo na isplatu ugovorne kazne izgubio je vjerovnik koji je primio ispunjenje obveze, a tek nakon nekoliko mjeseci izjavio je dužniku da zadržava pravo na ugovornu kaznu." — VS Rev-1334/85 od 21.1.1986.³⁹

Odluka 8. - "Kupac gubi pravo raskinuti ugovor zbog nedostataka stvari kad ne može vratiti stvar ili je ne može vratiti u stanju u kojem ju je primio..." — PS Pž-2699/92 od 28.12.1993.⁴⁰

Odluka 9. - "Oštećenik koji se nakon ozljede nije ni pokušao zaposliti nakon preostale radne sposobnosti nema pravo na naknadu izgubljene zarade." — VS Rev-807/92 od 10.6.1992.⁴¹

Odluka 10. - "Iz stanja spisa nesporno proizlazi da je tužitelj kako je naveden u tužbi - I. d.o.o. Delnice brisan iz registra Trgovačkog suda u Rijeci dana 5. srpnja 2002. godine. Stoga je tužitelj izgubio svojstvo pravne osobe u smislu odredbe članka 4. Zakona o trgovačkim društvima (Narodne novine broj 111/93, 34/93, 121/99, 2/00). Slijedom navedenog tužitelj ne može biti niti stranka u parničnom postupku, a niti je ovlašten na podnošenje žalbe (premda je bivši član uprave I. d.o.o. u ime društva izjavio žalbu - op. T.M.). Cijeneći navedeno, ovaj sud u cijelosti prihvaća razloge iznesene u obrazloženjima oba pobijana rješenja." — VTS RH, Pž-4616/03 od 2.9.2003.⁴²

5. Pravni instituti engleskog prava povezani s načelom savjesnosti i poštenja - pravičnost (*equity*) i *trust*

5.1. Načela pravičnosti i načelo savjesnosti i poštenja

Onaj tko traži pravičnost mora i sâm postupati pravično i Onaj tko dolazi tražiti pravičnost mora doći čistih ruku - dva su inače najvažnija načela općeg i engleskog prava pravičnosti i istodobno dva najvažnija načela pravičnosti povezana s načelom savjesnosti i poštenja, utkana u bit engleskog prava od 16. st. pa sve do danas. Načela su to koja najpreciznije uređuju procesne kvalitete koje stranka mora imati dolazeći pred sud navodeći povredu načela savjesnosti i poštenja. To praktično znači da će sudac odbiti tužbeni zahtjev stranke koja nije postupala pravično i koja pred sud nije došla "čistih ruku", a odbaciti zahtjev stranke koja, primjerice, svoj interes nije učinila vjerojatnim; to pravičnost zahtijeva. Postoje brojna opimljenja ovih načela u engleskoj sudskoj praksi, no ovdje ih neću iznositi.

"Instituti 'savjesnost i poštenje' i 'pravičnost' doduše teže k istom cilju tj. spriječiti da se primjenom propisa nanese nepravda, ali mu prilaze s različitih polaznih točaka. (...) Načelo pravičnosti dopušta sudu uzimanje u obzir individualnih i konkretnih okolnosti (naspram uzimanja u obzir jedino objektivnog prava - op. T.M.) danog slučaja pogođene osobe, znači slobodu (u dopuštenim slučajevima) suda donositi odluke na temelju šireg tumačenja prava

³⁷ Momčinović, Zdravko; Junačko, Zdravko; Rotar, Dragutin; Primjeri tužbi i drugih podnesaka u građanskom i trgovačkom pravu, Poslovni zbornik, Zagreb, travanj 2003., str. 28.

³⁸ Ibidem, str. 28-29.

³⁹ Ibidem, str. 60.

⁴⁰ Ibidem, str. 82.

⁴¹ Ibidem, str. 226.

⁴² Visoki trgovački sud Republike Hrvatske, Zbirka odluka hrvatskih trgovačkih sudova, br. 8, Znanje, Zagreb, 2004., odluka br. 87 na str. 137.

ili čak i bez oslonca na postojeće pravo. (...) Za primjenu načela savjesnosti ne postoji opća klauzula kao što postoji za primjenu načela savjesnosti i poštenja.⁷⁴³

Trba poznavati opću teoriju pravičnosti⁴⁴ nastalu iz rimskog i engleskog učenja o pravičnosti da bi se, među ostalim, posve spoznalo složeno uređenje instituta dobre vjere.

5.2. Engleski *trust*

U engleskom je pravu *trust* - sporazum po kojem se imovinom u zakonitom vlasništvu jedne osobe upravljalo u korist drugoga, pa su u *trust*-odnosu izvorno nužno postojale tri osobe: ako je predmet *trust*-obveze bila zemlja, postojali su vlasnik zemlje, upravitelj zemlje i korisnik zemlje (beneficijar); suvremen (pretežno ekonomsko-financijski) *trust* zahtijeva, međutim, samo dvije osobe - davatelja i primatelja koristi, bez obzira u kojem se pravnom obliku oni pojavljuju.

Temeljno je obilježje ovoga pravnog odnosa (i dan-danas) povjerenje među stranama tog odnosa. Kako *trust* zapravo djeluje u praksi? Definicija ostaje ista, a dodaju joj se slijedeći elementi: prvo, odnos iz *trust*-a mora trajati duže vrijeme; drugo, jedna strana mora moći primati posve materijalnu korist od druge strane/strana u *trust*-odnosu. Dakle, ta druga strana/strane moraju biti savjesne i poštene i redovito, duže vrijeme, kontinuirano davati toj (prvoj) strani materijalnu korist (naturalne plodove, kamate i sl.). Strane u *trust*-odnosu moraju, dakle, surađivati; strana koja daje imovinsku korist mora, među ostali, štitiiti interese strane - primatelja koristi i suzdržavati se od dvoličnog ponašanja prema njemu; davatelj koristi mora biti posve otvoren i iskren prema primatelju koristi itd. Ako je primatelj koristi bio u dobroj vjeri, a davatelj koristi nije redovito ili/i potpuno izvršavao svoje obveze iz *trust*-a, takav će primatelj koristi vrlo vjerojatno uspjeti u građanskom postupku sa svojim odštetnim zahtjevom zbog povrede načela savjesnosti i poštenja.

6. Zaključak

Zaključak rada je prikladno mjesto za davanje kritičkog osvrtu na prethodno izlaganje. O načelu sam savjesnosti i poštenja napisao sve što smatram bitnim za njegovo pravilno razumijevanje.

Neka mi čitatelji oprostite neskromnost, ali držim da je najveći domet ovog rada izlaganje o utuživosti povreda načela savjesnosti i poštenja i upravo pravo na utuživost tih povreda je ono u što strana u obveznom odnosu koja je pretrpjela štetu zbog nesavjesnog i/ili nepoštenog ponašanja druge strane (uvjetno rečeno - poštena strana) treba polagati najveće nade, i to naročito u pravnim stvarima koje se odnose na obvezne odnose u kojima poštena strana ipak nije pretrpjela veliku štetu; dapače, mogla je pretrpjeti posve neznatnu štetu; odnosno, ta se stranka može naći u situaciji kada joj činjenično stanje konkretnog slučaja ne dopušta istaknuti odštetni zahtjev zbog umanjenja njezine imovine i izmakle koristi, a isticanje odštetnog zahtjeva zbog nematerijalne štete bi bilo posve neosnovano. Ono što joj, dakle, preostaje jest isticanje odštetnog zahtjeva zbog povrede načela savjesnosti i poštenja.

⁴³ O. c. u bilj. 7, str. 13.

⁴⁴ Pravičnost možemo definirati kao *složeno teorijsko i praktično povijesno i suvremeno učenje o humanom i u korist fizičke i pravne osobe nepristranom podjeljivanju pravde na zakonito ustanovljenim sudovima i drugim, arbitražnim i upravnim tijelima, na način da se pravda podjeljuje i nepravda uklanja na temelju načelâ pravičnosti, postupajući u razumnom roku i blago i strogo (uzimajući u obzir i otegotne i olakotne okolnosti osobe kojoj se sudi) u svakoj pojedinoj pravnoj stvari*. - Usp. Miroslavić, Tomislav, Pravo pravičnosti, Pravnik, br. 1-2 (71-72), Zagreb, 2001., str. 127.

Zakonodavac je, vidjeli smo *supra*, zamijetio i ponašanja suprotna načelu savjesnosti i poštenja i, pragmatičan kakav uvijek i jest, odlučio ih sankcionirati, a najakutnije povrede - objaviti kao kažnjiva djela u najširem smislu.

Nakon definicija načela savjesnosti i poštenja koje su dali profesori Gorenc i Vizner nije svrhovito davati novu definiciju ovoga načela jer te definicije (naročito Gorencova) uključuju sve njegove pravne aspekte, a utuživost povreda ovog načela dodatno osnažuje i ohrabruje odredba čl. 2 st. 2 ZPP-a.

Nitko nije dužan trpjeti nepravdu kada postoji odgovarajući pravni lijek - važno je načelo engleskog prava pravičnosti, koje se primjenjuje već više od četiri stoljeća.⁴⁶ Usto je za razumijevanje načela savjesnosti i poštenja važno starorimsko načelo *honeste vivere, alterum non ledere*. Zaista, savjesna i poštena strana u obveznom odnosu nije dužna trpjeti štetu uzrokovanu povredom načela savjesnosti i poštenja.

Stručno pravničko istraživanje ovog načela ne bi smjelo završiti ovim radom: o praktičnoj primjeni ovoga načela može se još puno napisati; kao i dosadašnji radovi o ovom načelu, i ovaj rad, čini mi se, daje dobro polazište za taj zadatak.

Summary

In this paper the author elaborates the lawful regulation of the principle of consciousness and fairness and the theory of this principle, which is based both on demandings and practical obedience of the principle. The author especially elaborates contents and forms of breaches of the principle, emphasizes the legal nature of the provision in Article 12 of Croatia's Obligations Act and, finally, the fact that breaches of the principle may be sued and tried in the court of law. The author also exposes the new Obligations Act draft provisions on the principle. At the end of the paper the author brings a few rulings on the breaches of the principle, compares the principle with equity and trust in English law and, finally, draws his own conclusion.

Key words: contract, consciousness, fairness, rulings

Bibliografija

1. Barbić, Jakša, i dr., *Zakon o trgovačkim društvima, II. dio - Vodič za čitanje zakona*, 3. izd., Organizator, Zagreb, 1997.
2. Baretić, Marko, *Predugovorna odgovornost*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 1 (god. 49.), Zagreb, 1999.
3. Gorenc, Vilim, *Zakon o obveznim odnosima s komentarom*, RRiF Plus, Zagreb, 1998.
4. Horvatić, Željko; Šeparović, Zvonimir; i dr.; *Kazneno pravo - posebni dio*, Masmedia, Zagreb, 1999.
5. Vedriš, Martin; Klarić, Petar; *Građansko pravo*, 4. izd., Narodne novine, Zagreb, 2000.
6. Miroslavljević, Tomislav, *Pravo pravičnosti*, *Pravnik*, br. 1-2 (71-72), Zagreb, 2001.
7. Momčinović, Zdravko; Junačko, Zdravko; Rotar, Dragutin; *Primjeri tužbi i drugih podnesaka u građanskom i trgovačkom pravu*, *Poslovni zbornik*, Zagreb, travanj 2003.
8. Rutherford, Leslie; Bone, Sheila; ur.; *Osborn's Concise Law Dictionary*, 8. izd., Sweet & Maxwell, London, 1993.
9. *Visoki trgovački sud Republike Hrvatske, Zbirka odluka hrvatskih trgovačkih sudova*, br. 8, Znanje, Zagreb, 2004.
10. Vizner, Boris, *Komentar Zakona o obveznim (obligacionim) odnosima*, Zagreb, 1978.

⁴⁶ Načela prava pravičnosti su *numerus clausus*. Popis svih 20 načela pravičnosti nalazi se u: Rutherford, Leslie; Bone, Sheila; ur.; *Osborn's Concise Law Dictionary*, 8. izd., Sweet & Maxwell, London, 1993., str. 132-133.